

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА ОБОРОТУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

Реуцький А.В.,

*доцент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту
Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

У статті розглянуто проблемні питання щодо визначення типової особи злочинця, яка вчиняє злочини у сфері виготовлення й обігу платіжних карток, наведено класифікацію цих осіб, з'ясовано зв'язок особи злочинця та способу вчинення цих злочинів.

Ключові слова: платіжна картка, методика розслідування злочинів, особа злочинця.

В статье рассмотрены проблемные вопросы, касающиеся определения типичной личности преступника, который совершает преступления в сфере изготовления и оборота платежных карточек, приведена классификация данных лиц, выяснена связь личности преступника и способа совершения преступлений в указанной сфере.

Ключевые слова: платежная карточка, методика расследования преступлений, личность преступника.

In the article the problem issues relating to the definition of a typical offender who commits a crime in the manufacture and trafficking of credit cards, a classification of these persons, elucidate the relation of offender and the method of committing crimes in this area.

Keywords: creditcard, the method of investigation of crimes, personality of criminal.

У криміналістиці питання, пов'язані з вивченням особи злочинця, досить активно розроблялися Д. О. Бондаренком, Н. Т. Ведерниковим, А. Ф. Волобуєвим, Ф. В. Глазириним, В. А. Жбанковим, М. Г. Коршиком, В. О. Коноваловою, С. С. Сгенічевим, В. О. Снетковим, О. М. Зініним, П. П. Цветковим, В. Ю.Шепітьком та ін. У сфері виготовлення та обігу платіжних карток вони розглянуті в роботах Т. І. Абдурагімової, В. Б. Вехова, А. В. Касаткіна, В. В. Крилова, В. Д. Курушіна, В. О. Мінаєва, С. В. Петрова, В. Ю. Рогозіна, О. Р. Россінської, В. О. Сергєєва, К. С. Скоромникова, Є. П. Фірсова, Н. І. Шумілова та ін. Кримінологічному вивченню особи злочинця присвячено праці А. Б. Сахарова, В. Н. Кудрявцева, Н. Н. Кондрашкова, Н. С. Лейкіної, Г. М. Міньковського, В. Г. Танасевича, О. М. Яковлева та ін.

Дослідники по-різному підходили до визначення поняття «особа злочинця», однак слід погодитися, що у криміналістичному значенні – це система узагальнених

ознак, що охоплюють дані демографічного характеру, деякі моральні властивості та психологічні особливості [1].

Криміналістично значущі дані про особу злочинця базуються на 2-х специфічних типах інформації. Перший містить дані про особу невідомого злочинця – як за залишеними ним слідами на місці злочину, в пам'яті свідків, так і за іншими джерелами – з метою визначення напрямку і прийомів пошуку злочинця та його затримання. Найчастіше така інформація дає уявлення про загальні риси якоїсь групи осіб, серед яких може знаходитися злочинець, рідше — про деякі якості конкретної особи. Такого роду відомості потрібні для його швидкого виявлення й розшуку. Вони повинні зіставлятися з криміналістичними даними про те, хто найчастіше вчиняє злочини розглядуваного виду. Другий містить інформацію, одержану за допомогою вивчення особи затриманого, підозрюваного чи обвинуваченого, вико-

ривувану з метою його вичерпної криміналістичної оцінки. Для цього зазвичай збираються відомості не тільки про його життєву установку, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, а й про те, яка інформація про особу злочинця, його зв'язки, особливості поведінки до, під час і після вчинення злочину може допомогти слідчому [2].

Велике значення для криміналістичної характеристики злочинів в сфері виготовлення та обігу платіжних карток мають соціально-демографічні й соціально-психологічні особливості особи злочинця, що вказують на риси останнього, індивідуалізуючи й одночасно характеризуючи його. До них включаються відомості: (а) біографічного, анкетного характеру (стать, вік, національність, освіта, родинний стан, рід занять); (б) відомості, що характеризують прояви особистості в основних сферах діяльності, способі життя (участь у трудовій, громадській діяльності, поведінка в побуті й у вільний час); (в) соціально-психологічного характеру (темперамент, воля, емоції), що накладають відбиток і певним чином регулюють усі прояви особистості.

У числі складових характеристик особи типового злочинця особливу роль відіграють мотивація й цілеспрямованість злочинної поведінки, мотив якої можна визначити як спонування, яке є причиною злочинної діяльності і яке сформувалося під впливом будь-яких чинників (зовнішніх або внутрішніх). При розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток ними можуть бути: недосконалість чинного законодавства й наявність у ньому багатьох «лазівок», які використовуються злочинцями, слабка економічна й технічна підготовка працівників правоохоронних органів, жага наживи, корисливості.

Виготовлення та обіг платіжних карток – це галузь, яка знаходиться на стику економічної й інформаційної (комп'ютерної) сфер життя. Отже, стосовно особи злочинця, який вчиняє злочин у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, можна відзначити багатоплановий, різнобічний характер даного елемента криміналістичної характеристики. При дослідженні особи злочинця слід урахувати різні чинники (психологічні, професійні, криміналістичні, правові та ін.), що сприяють формуванню і виявленню ознак злочинів.

Виходячи із загальних положень криміналістичної характеристики, результатів кримінологічних досліджень, можна виділити ті особливості особи злочинця, вивчення яких дозволить розробити рекомендації в обранні вірного напрямку розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, забезпечити найбільш ефективне проведення слідчих дій; користуючись характеристикою особи, встановити, які риси цієї особистості повинні враховуватися при виявленні даного виду злочинів та їх розкритті.

Основна маса злочинців, які вчиняють злочини цієї категорії мають виверткий розум, їм властиві хитрість, уміння прораховувати свої дії на декілька кроків уперед, використовувати різні обставини для реалізації злочинного задуму, вони здатні до прийняття відповідальних рішень і нетерпимі до втрати соціального статусу. Як правило, такі особи мають високий ранг рефлексії.

Злочини в сфері виготовлення та обігу платіжних карток вчиняють дві групи осіб: (а) працівники банківських установ і процесингових центрів, працівники підприємств, що виготовляють або обслуговують розрахунки платіжними картками (колишні), і (б) сторонні особи.

Перша група характеризується в основному певним посадовим, службовим становищем і, відповідно, має повноваження, можливість доступу до даних про емітовані платіжні картки та їх власників, а іноді й PIN-коди, а значить, може здійснювати злочинну діяльність, вико-

нуючи свої службові обов'язки. Для цих осіб характерні знання нормативних правил, що регулюють обіг платіжних карток, компетентність у питаннях механізму їх випуску й/або обігу, поінформованість про технологію їх виготовлення. Ця група має широкі ділові й особисті зв'язки, володіє важливою інформацією, у тому числі й тією, що становить банківську й комерційну таємницю. Злочинці цієї групи, як правило, раніше не судимі, інакше вони не були б допущені до роботи з платіжними картками і грошовими коштами.

Аналіз узагальнення кримінальних справ про злочини у сфері виготовлення та обігу платіжних карток свідчить, що в більшості випадків використання піддроблених платіжних карток безпосередніми виконавцями або пособниками вчинення злочину є особи, до обов'язків яких входить обробка розрахунків платіжними картками. Той факт, що на сьогодні відбувається реорганізація документообігу в фінансово-кредитній сфері, підсилюється боротьба зі злочинами в сфері виготовлення та обігу платіжних карток, їх учинення стало непростим завданням. А це зумовило втягнення в злочинні дії посадових осіб фінансових організацій, а також працівників процесингових центрів, які займаються обслуговуванням обігу платіжних карток. Їх участь у вчиненні злочинів даного виду дозволяє обходити організаційні перешкоди, покликани відгородити сферу безготівкових розрахунків від злочинних посягань.

Другу групу осіб, на відміну від першої, характеризують такі якості, як витонченість і винахідливість у пошуку способів учинення злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, бажання зайняти більш високе положення в суспільстві й придбати матеріальні блага. Це професіонали своєї справи, уважні, спостережливі й освічені люди. Найчастіше злочинці цієї групи добре поінформовані про використовувані засоби захисту платіжних карток взагалі та про конкретні банки, зокрема. Їм добре відомий правовий аспект їх злочинної діяльності — способи й методи роботи правоохоронних органів, відповідальність за вчинювані діяння. Останнім часом серед осіб цієї групи збільшується частка комп'ютерних злочинців. Ось як характеризує комп'ютерного злочинця Г. В. Загіка: це людина, яка вважає себе розумнішою за інших, наркотичні речовини не вживає, має проблеми в спілкуванні з іншими людьми, слабкий стан здоров'я. Вона здатна приймати відповідальні рішення, любить працювати на самоті, може ночами сидіти за комп'ютером, опановує спеціальну літературу, непогано знає англійську мову [3]. Можна також додати, що така людина фанатично ставиться до комп'ютерних технологій, як правило, є кваліфікованим фахівцем у цій сфері, має першокласну комп'ютерну техніку, спеціальне устаткування. Перед вчиненням злочину має чіткий план і вживає необхідні заходи з готування і приховування своїх злочинних дій.

М. М. Арсентьев підкреслює, що для вчинення задуманого комп'ютерного злочинцеві потрібні сприятливі умови для ефективної роботи, а саме: якісне устаткування, зручне робоче місце, робота над цікавими завданнями; будь-яке завдання може виявитися привабливим, якщо воно вимагає вирішення нових проблем [4].

Представники обох груп у своїй переважній більшості високоосвічені: мають вищу економічну, технічну або юридичну освіту й відрізняються від інших правопорушників наявністю спеціальних знань, а в окремих випадках – професійною підготовленістю. Освіту злочинці одержують не тільки в навчальних закладах, а й у кримінальному середовищі (придбання злочинних навичок в організованих злочинних групах і співтовариствах, навчання потенційних злочинців на спеціалізованих сайтах і форумах, присвячених вчиненню злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток).

Узагальнення практики підтверджує таку тенденцію: чим витонченіше способи злочинів, тим відносно вищий освітній рівень осіб, які їх вчиняють» [5].

Серед злочинців, які вчиняють розглядані злочини, переважають чоловіки — 80,77%, однак останнім часом активізувалися й жінки, що пов'язано з професійною орієнтацією деяких спеціальностей і робочих місць для на жінок.

Опитування слідчих показало, що до кримінальної відповідальності за злочини в сфері виготовлення та обігу платіжних карток притягаються особи віком від 16 до 35 років. Це можна пояснити тим, що дана вікова група найбільш активна в одержанні нових знань, освоєнні комп'ютерних технологій, прагне якнайшвидше придбати грошові кошти будь-яким шляхом.

Узагальнення кримінальних справ свідчить, що 82% злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток вчиняються за попередньою змовою групою осіб, нерідко з розгалуженими міжрегіональними, а іноді й міжнародними зв'язками. Можна погодитися з Т. І. Абдурагімовою в тому, що це зумовлюється декількома причинами:

- надзвичайно високою прибутковістю цього виду злочинної діяльності (існує думка, що за прибутковістю ці злочини можна зрівняти тільки зі збутом наркотичних засобів; кримінальний прибуток від них навіть вище, ніж від торгівлі зброєю);
- технологічною складністю та необхідністю значних матеріальних внесків при повній підробці платіжних карток (придбання термопринтерів, ембосерів і комп'ютерної техніки, приладів для копіювання магнітної смуги тощо);
- складністю, а часом і неможливістю для однієї особи довести до кінця злочинний намір — від одержання даних емітованих діючих платіжних карток до вчинення злочину з їх використанням [6].

По злочинах у розглядуваній сфері їх організатор практично ніколи невідомий другорядним членам злочинної групи, і лише йому відомі всі особи, які беруть участь у злочинах. Кожному члену групи відомий тільки спільник, який безпосередньо контактує з організатором, а іноді тільки його ім'я, номер мобільного телефону або його e-mail, чи номер ICQ.

Практика свідчить, що нині спостерігається укрупнення організованих злочинних груп, які здобувають транснаціонального характеру.

Слід погодитися з В. П. Шеломенцевим у тому, що між учасниками організованих злочинних груп ролі розподіляються в такий спосіб: одні добувають інформацію про справжні платіжні картки (у тому числі скуповують інформацію про справжні платіжні картки); другі займаються викраденням платіжних карток (у тому числі скуповують загублені, викрадені, неодержані картки); треті займаються виготовленням підроблених платіжних карток та документів; четверті відкривають карткові рахунки за такими документами; п'яті перевозять і розповсюджують підроблені платіжні картки; шості використовують платіжні картки (загублені, викрадені, неодержані, підроблені) у торговельних і сервісних підприємствах, банкоматах тощо; сьомі використовують інформацію про справжні платіжні картки (в інтернет-магазинах, на інтернет-аукціонах, при оплаті поштових, телефонних та інтернет-замовлень) [7].

Однак до цього треба додати, що значну частину серед співучасників злочинних угруповань становлять особи, які використовуються організаторами як виконавці завдань на основних ділянках злочинної діяльності: кур'єри, підставні керівники підприємств, перевізники платіжних карток, викрадених товарів і грошових коштів. Не можна недооцінювати посередницьку й, на перший погляд, незначну роль цих осіб: їх діяльність

в організованій групі необхідна для вчинення злочину і є його невід'ємною частиною.

Учасники організованої групи можуть виконувати роль виконавців або не брати особистої участі у вчиненні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, виступаючи пособниками.

За вивченими кримінальними справами основні способи участі працівників банківських установ і процесингових компаній у злочинній діяльності полягають в одержанні даних про реквізити платіжних карток та їх передачу виготовлювачам підроблених платіжних карток, а також у самому їх підробленні. Проте мають місце також такі дії, як відкриття фіктивних карткових рахунків, розкрадання бланків, готових платіжних карток, розкрадання бланків сліпів, відкриття фіктивних рахунків для підприємств, що вступили у змову із працівниками банківської установи. У багатьох випадках колишні працівники банківських установ були основними членами злочинних формувань. М. М. Панов слушно відмітив, що в деяких випадках використання працівниками банків своїх повноважень виступає єдиною можливою умовою вчинення даного виду злочинів [8].

Злочинні групи існують не більше одного року, після чого, як правило, їх діяльність припиняють правоохоронні органи. Лідерами організованих злочинних груп і злочинних угруповань у більшості випадків стають особи, які володіють досвідом кримінальної діяльності, авторитетом та організаторськими здібностями, вміють підкорити собі оточуючих. Ядро злочинної групи становлять особи, які часто перебувають у дружніх або родинних стосунках.

З появою нових способів учинення злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток професіоналізму працівників органів внутрішніх справ протиставляються кримінальні знання, розуміння злочинцями прогалін у чинному законодавстві, використання комп'ютерних технологій, силового прикриття при впровадженні в банківські й комерційні структури представників організованого злочинного формування та ін.

У злочинців під час учинення злочинів виробляються своєрідні вміння й навички, звички й прихильності, тобто так званий злочинний почерк. Учinenня злочинів у певний спосіб — передумова злочинної професіоналізації. Знання специфіки способів професійної злочинної діяльності — ключ до виявлення винних [9]. Залишені на місці злочину сліди свідчать про особливості соціально-психологічного портрета злочинця: досвід, професія, вік, стать, знання [10]. Синтез реальної інформації, одержаної при проведенні розслідування по конкретній кримінальній справі та узагальненої інформації, зосередженої в довідкових таблицях, є підставою побудови типових моделей злочинців, що дозволяє окреслити коло осіб, серед яких їх слід шукати в першу чергу [11].

Характеристика типової для даного виду злочинів особи допомагає висунути версії про мотив, мету, спосіб вчинення і приховування злочину, місце знаходження шуканих об'єктів і т. д. [12]. Кореляційні залежності такого елемента криміналістичної характеристики, як особа злочинця, можуть мати різні напрями: «сліди злочину — спосіб його вчинення — злочинець», «місце й обстановка вчинення злочину — злочинець», «час вчинення злочину — злочинець». При цьому треба відзначити що такі зв'язки, є підсумками так званої не об'єктованої статистики, тобто результатом узагальненого досвіду, власного і стороннього, не є твердими й однозначними. Вони можуть бути багатосторонніми, мати певну варіантність, де ті чи інші напрями, що найбільше наближають до істини, призводять до важливих результатів [13].

Важко не погодитися з В. Ю. Шепітьком у тому, що нелегальні кримінальні структури сьогодні мають тенденцію до трансформації, основними напрямками якої є професіоналізація їх членів, ускладнення організацій-

ної структури, комерціалізація. Ускладнення структури і функцій кримінальних груп викликало необхідність розподілу праці між її членами і їх спеціалізації [14].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепітько В. Ю. Соціально-психологічні характеристики особи злочинця в криміналістиці: проблеми використання типології та можливостей моделювання / В. Ю. Шепітько // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів / редкол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко [та ін.]. – Х., 2005. – Вип. 5. – С. 11.
2. Сатуев Р. С., Шраер Д. А., Яськова Н. Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – С. 54-55.
3. Загіка І.В. Кримінологічна характеристика особистості комп'ютерного злочинця / І. В. Загіка // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ.–2001. – №1.– С. 75.
4. Арсентьев Н. М. Юный программист / Н. М. Арсентьев. – СПб. : АИСТ, 2000. – С. 187.
5. Личность преступника : кол. моногр. / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 89.
6. Абдурагимов Т.И. Расследование изготовления, сбыта и использования поддельных пластиковых карт / Т. И. Абдурагимов ; под ред. Е. Р. Россинской. – М. : Право и закон, 2001. – С. 42.
7. Шеломенцев В. П. Борьба з організованими злочинними угрупованнями у сфері використання банківських платіжних карток [Електронний ресурс] / В. П. Шеломенцев. – Режим доступу: http://mndc.naiu.kiev.ua/Gumal/10text/g10_24.htm
8. Панов М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків (ст. 200 КК) / М. Панов // Право України. – 2006. – № 4. – С. 127.
9. Шепітько В. Ю. Соціально-психологічні характеристики особи злочинця в криміналістиці: проблеми використання типології та можливостей моделювання / В. Ю. Шепітько // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів / редкол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко [та ін.]. – Х., 2005. – Вип. 5. – С. 6.
10. Голубев В.О. Суб'єкт злочинної діяльності у сфері використання електронно-обчислювальних машин / В. О. Голубев. // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць / Донецьк. ін-т внутр. справ. – 2003. – № 3. – С. 110
11. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ В. Л. Синчук. – Х., 2004. – С. 14
12. Сатуев Р. С. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе/ Р. С. Сатуев, Д. А. Шраер, Н. Ю. Яськова. – М. : Центр экономики и маркетинга, 2000. – С. 53
13. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования: монография/ В. Е. Коновалова. – Х.: Факт, 2001. – С. 46
14. Шепітько В. Ю. Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки / В. Ю. Шепітько // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 груд. 1998 р. – Х., 1999. – С. 215